

№ 752/17832/14-ц від 15.12.2020 р.) у частині «відшкодування моральної шкоди має бути достатньо для... розумного задоволення потреб потерпілої особи» дуже нагадує прагнення комуністів виховати у громадян «розумні потреби».

Підсумовуючи зазначене вище, необхідно констатувати, що подальші активні наукові розвідки в галузі методології експертизи виразності психологічної шкоди та відшкодування її вартості суттєво сприятимуть наближенню практики урахування інтересів людини як пріоритету реальних цивілізованих правовідносин в Україні.

Перелік джерел посилання

1. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. Москва, 1998. 272 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15/ed20220101#Text> (дата звернення: 01.02.2022).
3. Полянская В. А. Психологический компонент морального вреда как предмет судебно-психологической экспертизы. *Вопросы криминалистики и судебных экспертиз*. 2007. №1 (36). С. 59—65.
4. Пилипенко Л. В. Методика 14.1.75 або «плоди отруйного дерева». URL: https://protocol.ua/ru/metodika_14_1_75_abo_plodi_otruynogo_dereva (дата звернення: 01.02.2022).
5. Казміренко Л. І., Мартенко О. О. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять. Київ, 2007. 147 с.

Олександр Маркович Бандурка,
доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії
правових наук України, заслужений юрист України, Харківський
національний університет внутрішніх справ МВС України,
м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0240-5517>,
e-mail: radnik_hnuvs@ukr.net

Правові чинники впливу на посягання проти статевої свободи та статеві недоторканості дітей

Oleksandr Bandurka

Legal Factors Influencing Encroachment on Sexual Freedom and Sexual Integrity of Children

Анотація. У тезах розглянуто специфіку та напрями правового захисту дитини в Україні. Визначено нормативні акти, якими врегульовано правовий статус дитини. Розглянуто дефініції «статева свобода», «статева недоторканість» і «статева мораль». Наголошено, що охорона прав і свобод дитини має бути найвищим пріоритетом кожної держави.

Ключові слова: правовий захист, дитина, нормативні акти, правовий статус, статева свобода, статева недоторканість.

Abstract. This paper considers specifics and directions of legal protection of children in Ukraine. Normative acts regulating legal status of child are determined. Definitions of sexual freedom, sexual integrity and sexual morality are considered. It was emphasized that protection of rights and freedoms of child should be the highest priority of every state.

Keywords: legal protection, child, regulations, legal status, sexual freedom, sexual integrity.

У сучасних умовах функціонування Української держави, коли доволі поширено кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я людини (зокрема, тероризму, екстремізму, різних соціальних і політичних конфліктів) питання захисту прав і свобод дитини набувають особливої актуальності.

Розглядаючи питання судової психологічної експертизи у справах за позовами про відшкодування моральної шкоди, завданої під час вчинення посягань проти статевої свободи та статеві недоторканості дітей, необхідно враховувати правові чинники впливу на такого виду кримінальні правопорушення, оскільки 2021 року зареєстровано понад 400 кримінальних правопорушень із посяганнями на статеву свободу та статева недоторканість дітей.

Діти — це особлива соціально-демографічна група населення, яка має свої специфічні потреби, інтереси та права, але ще

недостатньо спроможна обстоювати і захищати їх перед суспільством. Дитина є самостійним суб'єктом права, на неї поширюється весь комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини.

Кримінально-правовий захист дитини містить декілька напрямів. По-перше, це захист дитини від кримінального впливу сторонніх людей і соціального середовища; по-друге, диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності й покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, але ще не досягли повноліття; по-третє, це застосування передбачених законом санкцій до осіб, які вчинили злочин проти дитини. Такими кримінальними правопорушеннями, зокрема, є посягання, спрямовані проти: 1) новонародженої дитини; 2) малолітніх; 3) особи, яка не досягла статевої зрілості; 4) дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволено працевлаштування; 5) осіб, які не досягли 16-річного віку; 6) неповнолітніх; 7) неповнолітніх або непрацездатних дітей, які перебувають на утриманні батьків, тощо.

Правовий статус дитини регулюють такі нормативними актами, як Загальна декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Конвенція про права дитини (1989), Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (1975), Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» тощо.

У національному законодавстві (а саме у п. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України) визначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [1]. Тобто ця норма дає визначення поняття дитини як учасника сімейних відносин.

Визначення об'єкта статевого кримінального правопорушення історично ґрунтується на поглядах П. Люблинського: до таких належать злочини, спрямовані на задоволення своєї статевої пристрасті чи іншої особи, які за своїм об'єктивним характером порушують соціальний уклад статевого відносин [2].

Останнім часом вітчизняне кримінальне право поповнилося новими розробками родового об'єкта статевого злочинів. У концепції, розвинутій О. Джужею, зміст родового об'єкта статевого

злочинів становлять «статева свобода», «статева недоторканість» і «статева мораль» [3]. І. Бандурка під статевою недоторканістю розуміє такі суспільні відносини у сфері сексуального життя, що визначають абсолютну заборону вступу у статеві зносини з іншими особами [4]. Недоторканими у статевому розумінні є як неповнолітні, нездатні через певні фізичні та психічні вади реалізувати свою статеву свободу, так і неповнолітні до досягнення ними 16-річного віку або статевої зрілості.

Існує думка, що статеві злочини проти неповнолітніх посягають на декілька об'єктів, тому необхідно встановлювати основний безпосередній об'єкт, який і розкриває зміст цього злочину. Висловлюють різні, іноді суперечливі думки щодо соціальних утворень, яким завдається злочинна шкода від розбещення неповнолітніх. С. Косенко вважає, що йдеться про захист нормального статевого розвитку дитини і підлітка.

Ширше визначають безпосередній об'єкт розбещення неповнолітніх В. Гончаренко і П. Андрушко, розуміючи під ним звичайний у суспільстві уклад щодо відносин, пов'язаних із статевим вихованням молоді, спрямованих на нормальний розвиток неповнолітніх, на формування їхніх поглядів у сфері сексуальної культури та поведінки відповідно до вимог цивілізованого суспільства.

За логікою А. П. Шеремета, зазначений злочин порушує нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх, морально розбещує їх, пробуджує в них ранню статеву схильність, розвиває неправильне (із погляду моралі) уявлення про статеві відносини, а інколи й відхилення від природних норм статевого життя (гомосексуалізм та інші тенденції) [5].

Охорона прав і свобод дитини має бути найвищим пріоритетом кожної держави. Це стає особливо актуальним у сучасних умовах, коли побудова правової держави та розвиток демократичного громадського життя передбачають визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, насамперед життя, здоров'я, свободи, честі, гідності, прав та інтересів особистості.

30 травня 2018 р. Кабінет Міністрів України Постановою № 453 затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року». Метою Програми було забезпечення

послідовної імплементації положень Конвенції ООН про права дитини, розбудови ефективної системи захисту прав та інтересів дитини на рівні територіальної громади в умовах децентралізації, створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародних стандартів і пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016—2021), а також досягнення Цілей сталого розвитку, затверджених Резолюцією Організації Об'єднаних Націй № 70/1 «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» стосовно дотримання прав дітей.

Проблема педофільії — одна з найактуальніших проблем сучасності в сфері захисту дітей. Сексуальне насильство над дитиною — це насильство дорослої людини або старшого підлітка над дитиною з метою сексуальної стимуляції. Сексуальне насильство полягає у залученні дитини в сексуальні дії, спрямовані на фізичне задоволення людини, яка здійснює насильство, або на отримання нею прибутку. До форм сексуального насильства над дитиною належать також пропозиція або примушування дитини до сексуальних дій (незалежно від результату), демонстрація дитині геніталій, демонстрація дитині порнографії, сексуальний контакт з дитиною, фізичний контакт із геніталіями дитини, розглядання геніталій дитини без фізичного контакту, використання дитини для виробництва дитячої порнографії тощо. Можна вважати, що це особлива категорія злочинів, яка не лише завдає шкоди фізичному здоров'ю дітей. Такі злочини спричиняють тяжкі моральні травми, які можуть у подальшому призвести до вкрай негативних психічних і психологічних наслідків для дитини, вони визначаються надзвичайною аморальністю дій і, користуючись безпорадним станом жертви, цинічно порушують її статеву свободу та недоторканість. Дослідження свідчать, що дуже часто такі дії вчиняють близькі дитині особи (батьки, особи, які їх замінюють, працівники медичних та освітніх установ та організацій). Найчастіше дітей спокушають їхні близькі або оточуючі (лише 10 % педофілів — незнайомі дитині особи). Варто зауважити, що жертвами злочинців-збоченців в особі батьків і вітчимів у низці випадків є діти в сім'ях зі значною різницею у віці між подружжям. До таких сімей необхідно ставитися з особливою ува-

гою, адже співвідношення вчинених і зареєстрованих злочинів такого типу становить п'ятнадцять до одного.

А. О. Джу́жа констатує: «Проблема насильства над дітьми та його наслідків є актуальною в контексті міжнародної кримінологічної науки. Розв'язання зазначеної проблеми потребує розроблення нових дослідницьких програм, оригінальних методологічних підходів і пильної уваги до специфіки психотерапевтичної та психокорекційної роботи з дітьми, які мають такий досвід». Він також надає дані американських науковців, які, дослідивши 747 осіб, які вчинили сексуальні злочини, встановили, що 76 % із них у дитинстві самі зазнали сексуального насильства. Тобто можна констатувати спадкоємність поведінки (зворотна реакція) [6].

Усі держави в світі вживають різних заходів із протидії цьому, але на практиці картина істотно в позитивному напрямку змінюється дуже повільно. Дітей продовжують убивати і гвалтувати. Можна зробити висновок, що для того, щоб не програти боротьбу за спокійне і безпечне майбутнє наших дітей, усім країнам необхідно спільно докласти ще багато зусиль і діяти більш координовано та ефективно.

Перелік джерел посилання

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. Київ, 2003. 75 с.
2. Люблинский П. И. Преступления в области половых отношений : монография. Москва ; Ленинград, 1925. С. 21.
3. Джу́жа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монография. Київ, 2009. С. 32.
4. Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монография / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О. М. Литвинова. Харків, 2017. 432 с.
5. Світличний О. Доктринальне визначення об'єкта злочину розбещення неповнолітніх. *Публічне право*. 2013. № 2 (10). С. 138.
6. Джу́жа А. О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 179–187.

Юлія Миколаївна Бойчук,
судовий експерт сектору досліджень у сфері інформаційних технологій
Львівського НДЕКЦ МВС України, м. Львів, Україна,
e-mail: julikaboy@gmail.com

Дослідження у справах за позовом про відшкодування моральної шкоди в судово-психологічній експертизі неповнолітніх, які постраждали внаслідок сексуального насильства

Yuliia Boichuk

Investigation in Cases on a Claim for Compensation for Moral Harm in Forensic Psychology Analysis of Minors Suffered as a Result of Sexual Violence

Анотація. У статті підкреслено, що залежно від особистого сприйняття психотравмувальної події, її наслідки для дитини можуть коливатися від значних до катастрофічних. Експертне завдання, що впливає з цього, дає змогу слідству і суду звернутися не лише до правопорушника, а й до жертви, оскільки психологічна травма, що не є тотожною «моральній шкоді», лежить в основі «моральних страждань».

Ключові слова: сексуальне насильство, неповнолітні, моральні страждання, діагностика, компетенція.

Abstract. This paper emphasizes that depending on personal perception of a traumatic event, its consequences for the child can range from significant to catastrophic. Resulting expert task allows investigating bodies and court to address not only the offender but the victim, as psychological trauma that is not identical to moral harm underlies moral suffering.

Keywords: sexual violence, minors, moral suffering, diagnosis, competence.

Останнім часом різко зросла кількість справ за фактами вчинення сексуального насильства щодо малолітніх і неповнолітніх осіб. У першу чергу слідство цікавить встановлення здатності потерпілих до сприйняття юридично значущої інформації, її збереження та правильного відтворення, а також здатності потерпілої особи до правильного розуміння характеру та значення скоєних проти неї дій та чинити опір. Проте, наразі органами досудового слідства чи судового розгляду ставиться питання про те, чи є ситуація психотравмувальною для особи, а також чи дії підозрюваних/обвинувачених спричинили особі «психологічну травму».

Насильство здатне зруйнувати розвиток основних сфер діяльності дітей-підекспертних, дестабілізуючи цим структуру незрілої особистості. Це призводить до дезадаптації, глибина якої залежить від ступеня та глибини завданої шкоди

та індивідуально-психологічних особливостей (зокрема, потенціалу подолання екстремальних ситуацій). Отже моральна шкода як предмет судової психологічної експертизи визначається потребами слідчої та судової практики, вона впливає з кримінального закону та обумовлена реальністю негативних змін, що виникають у дітей — жертв сексуального насильства [1].

Коли обговорюється вплив, який може мати сексуальне насильство на дітей, спеціалісти-практики часто виокремлюють поняття «травма», «травматизація» чи «посттравматичний стресовий розлад», «розлади адаптації» як психологічні чинники моральних страждань, які вірогідно спостерігатимуться у дітей потерпілих від сексуального насильства.

Такі наслідки моральної шкоди як порушення нормальних життєвих зв'язків, порушення відносин із оточуючими людьми та інші негативні наслідки фахівці у сфері психічного здоров'я та експерти-психологи можуть оцінювати за критеріями якості життя чи адаптивної поведінки. Прикладом є американський діагностичний і статистичний посібник із психічних розладів *DSM-V*, де визначено психологічні ознаки посттравматичного стресового розладу, які важливо враховувати судовому експерту під час оцінювання ступеня інтенсивності психічних (на моральному рівні) страждань: пролонгованості, тимчасовості (зворотності), глибини та діапазону, а також їх відтворення у висновку експерта у справах щодо завдання моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди. Отже сексуальне насильство призводить до різноманітних емоційних, когнітивних, поведінкових і соматичних проблем, що зберігаються довгі роки, і серйозно погіршують психологічне здоров'я та соціальні відносини [2].

Під час проведення цього предметного виду експертизи слід урахувати інтереси дітей, які описані у Рекомендаціях ООН щодо правосуддя у справах, пов'язаних із дітьми — постраждалими та свідками злочинів. Вочевидь, що психодіагностика та інтерв'ювання дитини в Зеленій кімнаті дасть змогу запобігти ретравматизації її психіки завдяки спеціальним методикам і психологічно комфортній атмосфері, а також технічному оснащенню, що проводить відеозапис спілкування з дитиною та дає змогу надалі використовувати його для ведення слідства без проведення повторних допитів. Також важливо отримати

інформовану згоду від одного з батьків або особи, яка має опікунські обов'язки, а також згоду/дозвіл від самої дитини.

В. Ф. Енгаличев і С. С. Шипшин зауважують, що до компетенції експерта-психолога належать: встановлення психологічних компонентів моральних страждань (змін психічної діяльності); дослідження індивідуально-психологічних особливостей потерпілого; виявлення наявності причинно-наслідкового зв'язку між встановленими змінами психічної діяльності та діями (бездіяльністю) заподіювача шкоди. Водночас до компетенції експерта-психолога не належать: визначення фізичних страждань; встановлення факту моральної шкоди та моральних страждань; віднесення виявленого та описаного психічного стану до певної нозологічної групи; визначення розмірів компенсації моральної шкоди [3].

У наш час в Україні судовий експерт-психолог визначає орієнтовний розмір компенсації завданих особі психічних страждань (у юридичному значенні — моральної шкоди), оскільки остаточне рішення цього питання приймає суд, який керується засадами розумності та справедливості. Процедура розрахування орієнтовного розміру відшкодування моральної шкоди проводять з урахуванням даних науково-методичної літератури, а також досвіду сучасної практики судово-психологічних досліджень у справах про відшкодування моральної шкоди [4].

Також В. Ф. Енгаличев і С. С. Шипшин підкреслюють, що дотепер не приділялося достатньої уваги експертизі моральної шкоди, завданої малолітньому/неповнолітньому, та наголошують на актуальності такого виду дослідження [3]. Характер впливу гострої та хронічної психотравми для психічного розвитку дитини є предметом дослідження під час проведення експертизи малолітнього/неповнолітнього у справах щодо завдання моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди.

Закон не вказує на вікові обмеження в реалізації права на відшкодування моральної шкоди. Серед заходів, спрямованих на повне чи максимально можливе відновлення благополуччя дитини, важливим є забезпечення права на відшкодування моральної шкоди, завданої неправомірними діями. Правові норми, які регулюють відшкодування моральної шкоди дорослим та дітям, єдині.

Метод спрямованого спостереження застосовують протягом усіх етапів експертної бесіди, його використання надає значущу інформацію про індивідуально-психологічні особливості потерпілих. Судово-психологічна експертиза малолітніх/неповнолітніх із питань визначення моральної шкоди дає змогу вирішити юридично значуще питання щодо психологічного факту існування чи відсутності у малолітнього/неповнолітнього суттєвих моральних страждань внаслідок подій у конкретному кримінальному провадженні.

Тому ми стисло висвітлили основні практичні завдання, що виникають у процесі виконання судово-психологічної експертизи малолітньої/неповнолітньої особи, потерпілої від сексуального, фізичного та психічного насильства. Накопичення досвіду написання висновків експерта удосконалять процес виконання експертиз у цивільних позовах за кримінальним провадженням за ч. 2, 3 ст. 149, ч. 3, 4 ст. 152, ч. 3, 4 ст. 153, ст. 154—156, ч. 2, 4 ст. 301, ч. 3, 4 ст. 302, ч. 3, 4 ст. 303 Кримінального кодексу України.

Перелік джерел посилання

1. Шипшин С. С. Исследование «морального вреда» в судебно-психологической экспертизе несовершеннолетних. *Коченовские чтения «Психология и право в современной России»* : сб. тез. участ. Всерос. конф. по юрид. псих. с междунар. участ. Москва, 2010. 286 с.
2. Рібейро С. Ф., Стратен Понтос ван дер Д. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2017 URL: https://womenua.today/UWC-library/unwomen/37-International_Protocol_2017_2nd_Edition_UKR.pdf (дата звернення: 28.01.2022).
3. Енгаличев В. Ф., Шипшин С. С. Практикум по судебно-психологической экспертизе. Калуга, 2013. 288 с.
4. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. Москва, 2007. 320 с.

Олександр Леонідович Вакуленко,
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри
загальної психології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5907-8262>,
e-mail: oleksandr.vakulenko@gmail.com

Аліна Сергіївна Проскурня,
кандидат психологічних наук, асистент кафедри психодіагностики
та клінічної психології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7674-5602>,
e-mail: proskurnia.alina@gmail.com

До проблеми компенсації моральної шкоди, завданої особистості чи громаді

Oleksandr Vakulenko, Alina Proskurnia
*On the Issue of Compensation for Moral Harm Caused
to an Individual or Community*

Анотація. У тезах окреслено основні аспекти компенсації моральної шкоди, завданої особистості чи громаді. Викладено досвід успішного практичного вирішення цієї проблеми фахівцями Асоціації психологів України у зв'язку зі зверненням постраждалих у Васильківській трагедії.

Ключові слова: екологічне право, моральна шкода, фінансовий еквівалент компенсації, методика визначення.

Abstract. This paper outlines the aspects of compensation for moral harm caused to an individual or community. Experience of successful practical solution of this issue by the of the Association of Psychologists of Ukraine in connection with appeals of the victims of Fire at the oil depot in Vasylkiv district is presented.

Keywords: Environmental law, more harm, financial equivalent of compensation, determination method.

Тривалий час під час визначення моральної шкоди недостатньо мірою враховувалася психологічна складова: зокрема, відсутнє психологічне обґрунтування коефіцієнту індивідуальних особливостей потерпілого, а відтак невмотивованим виглядає визначення ступеня моральних страждань. Сучасна психометрична діагностика, комплексні методики виявлення ознак психотравми та постстресового розладу дають змогу об'єктивно оцінити ступінь та міру завданих потерпілому моральних страждань, на основі чого має бути встановлено факт завдання моральної шкоди та визначено розмір її компенсації.

Ситуація ускладнюється у випадку групових позивів, коли кількість потерпілих є настільки численною, що доволі складно

обстежити всю групу. У таких випадках ми пропонуємо створювати репрезентативну вибірку постраждалих, за всіма критеріями співвідносно з генеральною сукупністю.

За останні роки в Україні почастішали випадки порушень екологічного права громадян, гарантованого Конституцією. До Асоціації психологів України надходять запити від людей, постраждалих внаслідок техногенних катастроф та екологічних лих, які об'єднуються в громади задля захисту своїх прав.

Зупинимо увагу на важливих психологічних аспектах порушень екологічного права в Україні, насамперед — на соціально-психологічному аспекті, що передбачає:

- 1) знецінення людського капіталу внаслідок нехтування законними правами громадян на безпеку довкілля (повітря, вода, харчування, нормальні умови існування та праці) та на захист цих своїх законних прав;
- 2) накопичення дистресового досвіду українським соціумом (а відтак поглиблення негативних соціально-психологічних характеристик — екстернального локусу контролю, ексективності, зневіри у можливості правового вирішення конфліктів; схильності до стихійного анархічного спротиву);
- 3) поширення девіантних моделей поведінки (прояви насильства, ксенофобії, агресії) як реакція на завдану та некомпенсовану моральну шкоду, з іншого боку — соціальна пасивність, відсторонення від суспільних справ.

Однак існує також позитивний момент: створення громад, метою яких є взаємопідтримка та обстоювання своїх порушених прав; активізація процесу розбудови громадянського суспільства.

Другий аспект проблеми — медикопсихологічний. Йдеться про організацію груп раннього реагування на випадки порушення екологічного права задля мінімізації психотравм та запобігання розвитку постстресового синдрому, а також про прогнозування соматизації великих груп населення внаслідок екологічних і техногенних катастроф.

Третім аспектом є психодіагностичний (тісно пов'язаний із правовим), що передбачає визначення ступеня й міри моральних страждань, завданих членам постраждалих громад. Саме це, як